

УДК: 330.341.4(497.7)''1991/2006''

**СТРУКТУРНИ ПРОМЕНИ И ТРАНСФОРМАЦИИ НА
СТОПАНСКИОТ СИСТЕМ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА****Дејан ИЛИЕВ**

Институт за географија, ПМФ

Гази Баба бб, Скопје, e-mail: d.iliev@hotmail.com

ИЗВОД

Од 1991 година претстои период на самостоен развој на Република Македонија врз принципите на пазарното стопанисување. Станува збор за период на економска транзиција и структурни реформи во сите делови на општествено-економскиот систем и формирање на нов интегрално пазарен стопански систем.

Основна цел на научниот труд е да се утврдат структурните промени и трансформациите во стопанскиот систем на земјата и да се даде посебен акцент на новите структурни насочувања на интегралното пазарно стопанство.

Клучни зборови: структурни промени, трансформација, пазарно стопанство.

ABSTRACT

Since 1991 there has been a period of independent development of the Republic of Macedonia on the principles of the market economy. It is a period of economic transition and structural reforms in all parts of the socio-economic system and the formation of a new integrated market economic system.

The main objective of this scientific paper is to identify structural changes and transformations in the economic system of the country and to give special emphasis on the new structural directions of the integrated market economy.

Key words: structural change, transformation, market economy.

ВОВЕД

Досегашниот развој на стопанството во Република Македонија се карактеризира со голема динамичност, но и со нерамномерност во развојот. Развојот на стопанството во периодот до 1980 година се одликуваше со влез на нова технологија и континуирани квалитативни про-

мени во вкупниот систем, така што во овој период беше формиран економскиот потенцијал на земјата, кој во суштина претставуваше основа за идниот општествено-економски живот. Меѓутоа, динамиката и осцилациите на условите за стопанисување во земјата, нефлексибилната стопанска структура, како и нејзината несоодветна организациска поставеност имаа лимитирачко дејство врз развојот на земјата. Така, периодот по 1980 година се одликува со стагнација во развојот на стопанството, односно со намалување на просечните годишни стапки на општествениот производ. Генерално, политиката на стопанскиот развој на земјата во досегашниот период беше концентрирана кон целосно и рационално искористување на природните ресурси, но и на човечките ресурси. Структурата на стопанството во досегашниот период се карактеризираше со постојани промени и тоа со пораст на учеството на: индустријата, земјоделството, градежништвото, трговијата и сообраќајот, односно раст на примарниот и на секундарниот сектор. Меѓутоа, целите во развојот кон крајот на 80-тите и 90-тите години се пренасочија кон поинтензивен развој на секундарните и на терцијалните дејности (финансиските услуги, трговијата, угостителството и туризмот и др.).

Основна карактеристика на развојот во периодот по осамостојувањето на Република Македонија е воведувањето на пазарното стопанство и на сите облици на сопственост. Новиот период во кои навлезе државата се покажа како доста сложен, макотрпен и нестабилен во дисторзии во сите сегменти на стопанскиот систем, што беше случај со повеќето социјалистички земји, кои поминаа низ транзицијата.

СТРУКТУРНИ ПРОМЕНИ, ТРАНСФОРМАЦИИ НА СТОПАНСКИОТ СИСТЕМ И ТЕНДЕНЦИИ НА ИДЕН РАЗВОЈ

Основна карактеристика на периодот до 1990 година е тоа што развојот на стопанството во земјата се одвива во услови на договорна економија и различен систем на општествено уредување од оној денес. Државата се јавува како единствен и главен организатор и стимулатор во развојот, така што политиката на развојот на стопанството е ориентирана кон создавање нови објекти во делот на индустријата, развојот на рударството, освојувањето на нови површини во земјоделството и сл.

Структурата на стопанството во периодот до 1990 година се одликува со континуирани промени и раст на учеството на индустријата и на земјоделството во вкупниот стопански систем. Според показателите на општествениот производ, најзначајна стопанска гранка во Република Македонија во овој период е индустријата, која учествува со 24,81 % во 1961 година и со 53,70 % во 1990 година. Втора по значење

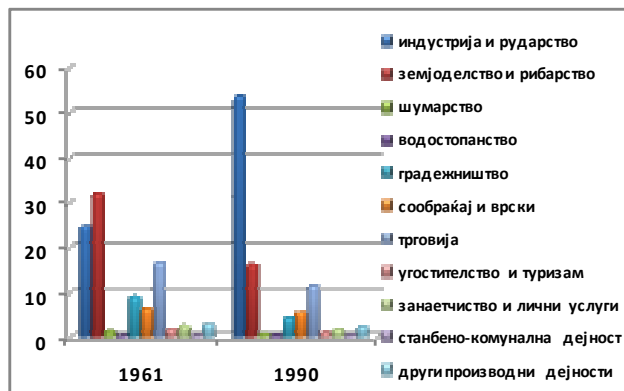
стопанска дејност е земјоделството, која во структурата на општествениот производ учествува со 32,13 % во 1961 година и со 16,89 % во 1990 година. Овде треба да се потенцира и фактот дека земјоделството во 1961 година е главна гранка во стопанскиот развој на земјата, но во наредниот период го губи приматот на сметка на индустријата, која добива третман на дејност од првостепено значење во стопанскиот развој на државата. Трета по важност стопанска дејност во структурата на стопанскиот систем во поглед на учеството во општествениот производ е трговијата, која процентуално е застапена со 16,78 % во 1961 година и со 11,61 % во 1990 година.

Табела 1: Структура на стопанството по дејности во РМ, во %.

Дејности	1961	1971	1981	1990
индустрија и рударство	24,81	33,75	42,98	53,70
земјоделство и рибарство	32,13	22,39	16,89	16,28
шумарство	1,53	0,81	0,69	0,84
водостопанство	0,48	0,53	0,52	0,62
градежништво	9,23	11,18	9,35	4,62
сообраќај и врски	6,51	6,94	5,64	5,65
трговија	16,78	18,09	17,10	11,61
угостителство и туризам	2,05	1,60	1,78	1,33
занаетчиство и лични услуги (произ.)	2,81	2,40	2,32	2,03
станбено-комунална дејност (произ.)	0,56	0,62	0,70	0,63
други производни дејности	3,10	1,69	2,03	2,68
Вкупно стопанство	100,00	100,00	100,00	100,00

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Статистички годишник на Република Македонија 1995 година.

Градежништвото во структурата на стопанството учествува со 9,23 % во 1961 година и со 4,62 % во 1990 година, а сообраќајот со 6,51 % во 1961 година и со 5,65 % во 1990 година. Останатите стопански дејности имаат помало учество и значење во стопанскиот развој на земјата и нивното учество се движи во рамките до 3 % во општествениот производ на Република Македонија.

Графикон 1: Структура на стопанството на Република Македонија до 1990 година, во %.

Генерално, по формираните предуслови за стопански развој на земјата во 60-тите години, во одделни стопански гранки беше присутен висок раст, кој траеше до 80-тите години (средногодишната стапка на општествениот производ во периодот 1961 - 1965 година била 8,4 %, додека во периодот 1981 - 1985 година изнесувала само 0,6 %) кога се јавила дестабилизација во динамиката на развојот и одредено структурно насочување. Така, главна одлика на целиот овој период е нагласеното фаворизирање на индустријата како приоритетна гранка во стопанскиот развој на земјата, како мерка за поинтензивен развој и побрз излез од неразвиеноста, што се гледа и од нејзиното големо учество во општествениот производ, на сметка на останатите стопански активности кај кои е присутно намалување, што во целост генерира несинхронизиран стопански развој. Но, и покрај тоа, кога е во прашање периодот до 1990 година треба да се нагласи дека стопанството се наоѓало во постојан пораст, производствениот потенцијал интензивно се ширел и се карактеризирал со значајни структурни промени. Порастот на македонското стопанство е последица на големите инвестициски вложувања во неговата структура и на изградбата на нови стопански објекти, особено во делот на индустрискиот сектор.

Табела 2: Структура на стопанството по дејности во РМ, во %.

Дејности	1991	1995
индустрија и рударство	49,82	36,02
земјоделство и рибарство	21,26	13,75
шумарство	0,95	0,75
водостопанство	0,74	0,64

градежништво	4,08	7,77
сообраќај и врски	5,01	7,32
трговија	11,06	23,03
угостителство и туризам	1,25	1,91
занаетчиство и лични услуги (произ. дел)	2,30	1,97
станбено – комунална дејност (произ. дел)	0,71	1,70
други производни дејности	2,80	5,12
Вкупно стопанство	100,00	100,00

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Статистички годишник на Република Македонија 1995 и 1997 година.

Стопанскиот развој во земјата по 1991 година, се одвива врз принципите на пазарното стопанисување. Во овој период главна стопанска активност во стопанството на Република Македонија останува индустријата, која во општествениот производ учествува со 49,82 % во 1991 година и со 36,02 % во 1995 година. Но, од процентуалната застапеност може да се забележи тренд на опаѓање на индустријата, што е последица на општествено-економските транзициони реформи, на падот на вкупната економија (економскиот развој до 1995 година се карактеризираше со негативни економски стапки, каде реалната стапка на БДП во 1991 година изнесуваше -6,2 %, додека во 1995 година -1,1 %) и намалување на акумулативната моќ на стопанството. Друга значајна карактеристика за овој период е тоа што земјоделството го губи приматот во стопанството како дејност која по индустријата го имаше најголемото значење во неговиот развој, на сметка на трговијата, која е дисперзирана речиси во сите населени места во земјата и која учествува со 23,03 % во структурата на стопанството. Од претходната табела може да се забележи дека во периодот 1991 - 1995 година постои тренд на опаѓање на примарниот и секундарниот сектор, а од друга страна постепен пораст на останатите стопански активности: трговијата, сообраќајот, градежништвото, угостителството и туризмот и др.

Периодот по 2001 година е период на стабилизација и пораст на македонското стопанство, на негова поголема либерализација и отвореност кон светските пазари итн. Тоа на државата и донесе поголема економска и инвестициска активност, што може да се забележи од динамичниот пораст на бруто-домашниот производ (БДП) од -4,5 % во 2001 година до 4,8 % во 2008 година. Во вакви услови се присутни структурните промени и трансформации во стопанството, каде се намалува доминантното учество на индустријата и земјоделството во структурата на стопанството, а од друга страна се зголемува учеството на услужните дејности, што во суштина претставува модел на развој и

структурни насочувања низ кои поминале и со кои се карактеризираат високо развиените земји со пазарно стопанство.

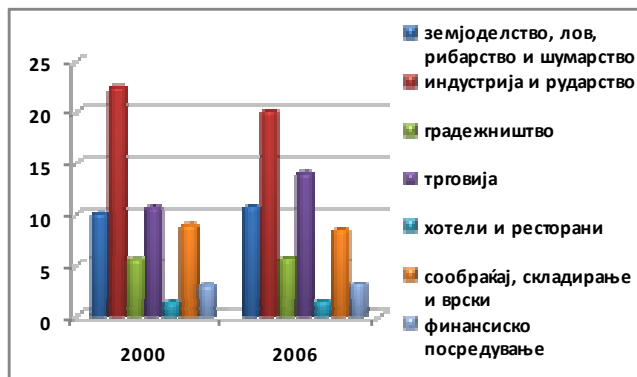
Табела 3: Учество на стопанските дејности во бруто-домашниот производ.

Дејности	2000		2006	
	БДП во мил. ден.	во %	БДП во мил. ден.	во %
земјоделство, лов, риб. и шум.	23 770	10,05	33 597	10,81
индустрија и рударство	53 163	22,49	62 663	20,15
градежништво	13 361	5,65	17 803	5,73
трговија	25 402	10,75	43 707	14,06
хотели и ресторани	3 463	1,46	4 753	1,53
сообраќај, складирање и врски	21 261	8,99	26 494	8,52
финансиско посредување	7 342	3,11	10 027	3,22
вкупно	147 762	62,51	199 044	64,02
бруто – домашен производ	236 389	100,00	310 915	100,00

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Статистички годишник на Република Македонија 2002 и 2008 година.

Придонесот за растот на стопанството во периодот од 2000 до 2006 година е распределен во повеќе сектори од домашното стопанство. Така, со најголем придонес во растот на бруто-домашниот производ се одликува индустријата и рударството и тоа со учество од 22,49 % во 2000 година и од 20,15 % во 2006 година.

Индустријата во периодот по 2001 година и понатаму останува водечка гранка во стопанството на земјата, меѓутоа нејзиното учество и придонес во растот на стопанството е намалено драстично во однос на 1990 година. Причината за намалената генеративна улога на индустријата врз стопанството лежи во стагнантните тенденции во производството, неповолната производна структура и технолошката заостанатост, нерентабилното работење и големите загуби, малите извозни резултати на сметка на нагласената увозна зависност итн.

Графикон 2: Учество на стопанските дејности во бруто-домашниот производ на Република Македонија, 2000-2006, во %.

Новиот пазарен систем на стопанисување дава нови можности за различни форми на организираност на индустрискиот сектор, со пазарна ориентација и конкурентност на: капиталот, трудот, знаењето и сл.

Табела 4: Основни показатели за развојот на индустријата.

Год.	Инвестиции	Додадена вредност	Средства на вработените	Извоз на индуст. производи	Увоз на индуст. производи
1991 ¹	40 636	451 271 ³	222 267	19 577 763	17 676 836
2001 ²	8 906	50 940	36 771	73 785	84 030
2006 ²	12 951	62 662	33 457	108 959	178 444

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Статистички годишник на Република Македонија 1995, 2005 и 2008 година;

¹ податоците се пресметани во илјади денари;

² податоците се пресметани во милиони денари;

³ податокот се однесува за општествениот производ во илјади денари.

Индустрискиот сектор се претпоставува дека и понатаму ќе претставува еден од главните генератори на стопанскиот развој на Република Македонија, но за таа цел неопходна ќе биде ревитализација на постоечките капацитети со воведување на нови технологии, сопственичко реструктурирање со зголемено учество на приватниот сектор и изедначување на сите форми на сопственост, промена на производствената структура со зголемено учество на извозно ориентираните гранки итн.

Трговијата како стопанска гранка има придонес втор по значење во растот на вкупното стопанство на земјата, поточно оваа дејност учес-

твува со 10,75 % во 2000 година и со 14,06 % во 2006 година во вкупниот бруто-домашен производ.

Табела 5: Основни показатели за развојот на трговијата на мало и големо.

Год.	Трговија на мало			Трговија на големо	
	работници	продавници	промет во мил. денари	работници	промет во мил. денари
1991	33 525	11 984	411	10 856	446
1995	24 333	9 463	31 682	9 855	38 395
2001	16 727	7 788	45 976	7 687	69 903
2006	19 512	6 416	71 543	8 936	99 830

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Статистички годишник на Република Македонија, 2007 година;

Развојот на оваа стопанска дејност претставува еден од најзначајните делови на стопанскиот систем. Нејзиниот развој зависи од растот и од динамиката на вкупното стопанство, а посебно од делот на производството. Развојот на трговијата е условен и е во директна корелација со развојот на пазарот и со неговата организација, со развојот на сообраќајната инфраструктура и модернизацијата на сообраќајот и сл.

Економската транзиција и имплементацијата на новиот интегрален пазарен систем во Република Македонија, предизвикаа голема конкуренција во сферата на трговското дејствување, така што во овој период се забележува зголемување на бројот на трговските претпријатија и тоа со поголемо и доминантно учество на приватните претпријатија. Меѓутоа, ако ја земеме и предвид постојната состојба на трговските претпријатија во кои е присутен широк спектар на дејности и активности, се претпоставува дека во периодот што следи, поради големата конкуренција во оваа сфера, е реално да се очекува специјализација на трговските претпријатија и нивно окрупнување.

Во идните развојни правци на трговијата, како гранка од стопанскиот систем на земјата, е неопходно, исто така, да се искористат искуствата од високо развиените земји и нивниот начин на развој и на организација на оваа дејност во насока на зголемување на бројот на малите и на средните претпријатија со нивна порамномерна просторна дисперзија, намалувањето на трговските фирми на големо и развој на кооперацијата и специјализацијата, трговијата како извор на нови вработувања и намалување на невработеноста во земјата и сл.

Во поглед на придонесот кон вкупниот бруто-домашен производ на земјата, земјоделството (заедно со ловот, риболовот и шумарството) се декларира како трета стопанска дејност. Нејзиното учество се движи од 10,05 % во 2000 година до 10,81 % во 2006 година.

Табела 6: Основни показатели за развојот на земјоделството.

Година	1991	2001	2007
вкупно обработлива површ. во илјади (ha)	664	612	526
работници во земјоделски прет. и задруги	28 443	11 509	3 961
инвестиции во милиони денари	3 654 ¹	1 067	1 917 ³
извоз на земјоделски произ. во '000,000	451 976 ²	4 801	8 565
увоз на земјоделски произ. во '000,000	1 794 525 ²	3 427	5 124
трактори (вкупно)	45 781	63 280	67 520
условни грла на добиток во илјади	325	274	289

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија, Статистички годишник на Република Македонија 1995, 2005 и 2008 година;

¹ Инвестициите се пресметани во илјади денари;

² Извозот и увозот е пресметан во илјади денари;

³ Инвестициите во милиони денари се однесуваат за 2006 година.

Денес, покрај добрите климатски и временски услови, значаен фактор кој дополнително придонесува за заживување на земјоделството како стопанска активност во Република Македонија се и субвенциите кои државата ги доделува за развојот на земјоделското производство. Субвенционирањето и гарантираните откупни цени спрема меѓународните стандарди во иднина би можеле да придонесат за пристоен доход за земјоделските производители. Аграрната политика во периодот што следи треба да биде насочена кон обезбедување на постабилен социјален и економски статус на земјоделските производители, пораст на извозот на земјоделските производи, задоволување на домашната побарувачка за земјоделски производи итн. Состојбата во земјоделството може исто така значително да се подобри и со користење на предпристапните фондови за рурален развој.

Останатите стопански дејности се одликуваат со помал придонес во развојот на стопанството во однос на претходните, но кај нив за разлика од минатиот период, се бележи поголема динамика во развојот и зголемување на учеството и придонесот во денешното стопанство. Така, градежништвото во структурата на бруто-домашниот производ учествува од 5,65 % во 2000 година до 5,73 % во 2006 година, сообраќајот со 8,99 % во 2000 и со 8,52 % во 2006 година, финансиското посредување со 3,11 % во 2000 година и со 3,22 % во 2006 година, секторот хотели и ресторани со 1,46 % во 2000 година и со 1,53 % во 2006 година итн.

Од претходната анализа може да се констатира дека во Република Македонија е присутен тренд на зголемување на учеството и придонесот на услужните дејности во рамките на стопанскиот систем. Во

суштина, степенот на развој на услужниот сектор зависи и е во најтесна корелација со достигнатото ниво на општествено-економскиот развој на земјата. Ако се направи компарација со високо развиените земји и притоа ако се земе предвид нивото на развиеност на Република Македонија може да се заклучи дека учеството и придонесот на услужните дејности во вкупниот бруто-домашен производ на земјата е на задоволително ниво. Но, сепак делот на услужните дејности сè уште ја немаат главната улога во апсорбирањето и вработувањето на работната сила, процес кој е препознатлив и претставува главна карактеристика на високо развиените земји.

Земајќи ги предвид достигнувањата на одредени услужни дејности во стопанскиот развој на земјата, развојната политика во периодот што следи треба да биде концентрирана кон креирање на поволни услови за побрз и покавалитетен развој на услужните дејности и тоа преку процес на создавање на услови за непречено функционирање на пазарот, преку конкуренцијата и слободниот влез и излез во дејностите од овој сектор, преку поттикнување на развојот на малите и средните претпријатија и сл.

Генерално, периодот по 1991 година во развојот на Република Македонија се карактеризира со намалено учество на индустријата и земјоделството во стопанскиот развој на земјата, на сметка на зголеменото учество на останатите стопански и услужни дејности: трговијата, сообраќајот, финансиското посредување, градежништвото и туризмот. Ваквите промени укажуваат на првични тенденции на реструктурирање на стопанството во Република Македонија. Ваквиот тренд и динамика на развојот во суштина претставува напуштање на поранешниот модел на развој на земјата во кој индустријата се декларираше како приоритетна дејност во стопанскиот развој на државата и премин кон модел на развој со давање на приоритет во развојот на услужните дејности, односно процес на трансформација и развој на земјата низ кои поминале високо развиените земји (на пример, во Франција аграрниот сектор учествува со 2,1 %, индустрискиот сектор со 19 %, а сервисниот (услужен) сектор со 78,9 % од бруто-домашниот производ на земјата во 2009 година).

Трансформациите во стопанството во Република Македонија, освен тоа што се карактеристични за секторската структура и за производството, тие исто така се присутни и во сопственичката структура на стопанството, а таквите процеси почнаа да се реализираат уште пред осамостојувањето на државата, а тие се интензивираа во периодот на самостоен развој на земјата. Таквите трансформативни процеси се одвиваа на два начина од кои едниот со приватизација на општествените претпријатија, а другиот со формирање на нови приватни претпријатија. Па затоа, се вели дека производното од една страна и сопственич-

кото реструктурирање од друга страна, се двата клучни трансформативни процеси на транзицијата на стопанството во Република Македонија.

ЗАКЛУЧОК

Основна карактеристика на досегашниот вкупен развој на стопанството во Република Македонија е постојаното опаѓање на учеството на примарниот сектор со истовремено зголемување на учеството на секундарниот и на терцијалниот сектор особено кон крајот на 80-тите и 90-тите години на XX век. Периодот по 1991 година, а посебно периодот по 2001 година се карактеризира со намалено учество на индустријата и на земјоделството во стопанската структура на земјата, на сметка на останатите пред сè услужни дејности (трговијата, сообраќајот, финансиското посредување, туризмот и др.), состојба што укажува на започнат процес на реструктурирање на стопанството на земјата.

Трансформативните процеси на стопанството во Република Македонија во наредниот период е потребно да бидат насочени кон приспособување и модернизација на индустрискиот и на аграрниот сектор, но и кон поинтензивен и покавалитетен развој на услужниот сектор. Па така, Република Македонија, според својата територијална и демографска големина, својот стопански развој во периодот што следи треба да го насочи кон одржлив развој на индустрискиот и на аграрниот сектор, а од друга страна кон подинамичен раст и развој на услужните дејности. Ако се земе предвид постојната состојба, расположливите ресурси и фактори, насоките и претпоставките за идниот стопански развој, се мисли дека во идниот развоен период ќе дојде до оживување на производството и пораст на учеството на услужните дејности, така што ќе се создадат услови за еден постабилен и поперманентен стопански развој со зголемено ниво на негова модернизација.

ЛИТЕРАТУРА

- ДЗСРМ, Државен завод за статистика на Република Македонија (1995, 1997, 2002, 2005, 2007, 2008): Статистички годишник на Република Македонија, Скопје;
- Илиев Д. (2007): Проценка на просторниот капацитет на Струмичко – радовишката Котлина за одржлив развој на стопанските активности, магистерски труд (ракопис), Природно – математички факултет, Институт за географија, Скопје;
- Илиев Д. (2010): Туризмот во функција на интегралниот развој на Република Македонија, докторска дисертација (ракопис), Природно – математички факултет, Институт за географија, Скопје;

МАНУ, Македонска академија на науките и уметностите (1997): Национална стратегија за економскиот развој на Република Македонија – развој и модернизација, Скопје;

Министерство за урбанизам, градежништво и заштита на животната средина (1998): Просторен план на Република Македонија – Нацрт план, Скопје;

МЖСПП, Министерство за животна средина и просторно планирање (2004): Просторен план на Република Македонија, Скопје.

STRUCTURAL CHANGES AND TRANSFORMATIONS OF THE ECONOMIC SYSTEM IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Dejan ILIEV

SUMMARY

The main feature of the current overall development of the economy in Macedonia is steadily declining share of the primary sector while increasing the share of secondary and tertiary sector, especially towards the end of the 80s and 90s of the XX century. The period after 1991, especially the period after 2001 is characterized by a reduced share of industry and agriculture in the economic structure of the country at the expense of other primarily service sectors (trade, transport, financial intermediation, tourism, etc.), a condition that indicates an ongoing process of restructuring the economy of the country.

In the future, transformative processes of the economy in the Republic of Macedonia need to be directed at adaptation and modernization of the industry and agrarian sector, but also to a more intensive and more dynamic development of the service sector. Thus, the Republic of Macedonia under its territorial and demographic size, its economic development in the period ahead should focus on sustainable development of industry and agriculture sector, on the other hand, on the dynamic growth and development of service industries. If we take into account the current situation, available resources and factors, the guidelines and assumptions about future economic development, it seems that in the future the development period will come to revival of the production and increase the share of services, so as to create conditions for a more stable and more permanent economic development by increasing its level of modernization.